

دیداری از گنجینه های قرآنی کتابخانه موزه کاخ گلستان

میراث ۸۰۰ ساله کاتبان ایرانی

حیرت انگیزترین اتفاق در وسط میدان ارگ و بازار تهران، در آن ازدحام و شلوغی و بوق مستمر اتومبیل ها و بدویبراه باربرها و عابران و داغی ویران کننده هوا، مجموعه موزه کاخ گلستان است. دوازده هزار هکتار در مفروشی از سنگ و گل و سبزه که عشقش را به هستی و زندگی با دست های برافراشته بر آسمان درختان سرو و کاج فریاد می کند.

درست در قلب مجموعه موزه کاخ گلستان در احاطه ای از تالارهای «الماس» و «آینه» و چادرخانه و عکس خانه، کتابخانه ای با ۴ هزار جلد کتاب نفیس خطی و سنگی و چاپی از سالیان دور میهمان این مجموعه است. کتاب هایی چنان نفیس که هنوز کارشناسان موفق به هیچ قیمت گذاری برای آنها نشده اند. این کتابخانه پیشینه درازی دارد و از لسان الدوله تا یوسف اعتصام الملک - پدر شاعره پرواوزه ایرانی پروین اعتصامی - و از دکتر بیانی تا دکتر فروزان فر و بانو آتابای را به خود دیده است.

از ویژگی های ممتاز این کتابخانه، وجود ۲۲۰ جلد قرآن و ادعیه نفیس به خط مشهورترین و بنام ترین کاتبان در دوره های مختلف تاریخی از افشاریه و زندیه تا قاجاریه است. در این گفتگو سعی شده است درباره این کتابخانه و کتاب های خطی و قدیمی آن اطلاعات مفیدی به خواننده داده شود.

فراهم آمدن این اطلاعات ممکن نمی شد مگر با همراهی «قای حسن میرزا محمد علانینی» که رئیس کتابخانه موزه کاخ گلستان است وی مردی ۴۹ ساله و اهل لواسانات تهران است دیپلم ادبی دارد و تحصیلات دانشگاهی خود را در رشته مرمت آثار تاریخی به اتمام رسانیده است. ۲۲ سال تمام است که ریاست این کتابخانه را بر عهده دارد و بنا به گفته همکارانشان محفوظ ماندن و حفظ این کتابخانه عظیم تنها در سایه کوشش های شبانه روزی وی ممکن گردیده است.

با استاد علانینی گفت و گویی داریم که در زیر می خوانید:

صفحه آرایی و تزئین دور آیه ها و حاشیه صفحات است.

بله، تذهیب، تشعیر، مجدول کاری و دیگر ظرافتی که در نهایت لطف و سلیقه در میان خطوط و حاشیه کتاب طراحی و نقاشی شده است. مثلاً فهرست یا دعای شروع قرآن یا خود فاتحه الکتاب را در نفیس ترین شکل ممکن آراسته اند و برای تمام آنها در آغاز «سر لوح» قرار داده اند یا شرفه سازی که با استفاده از روش «بومرغش» یا «بوم زرک» که دانه های طلا را به شکل پودر شده لایلهای خطوط می بایسند. قرار دادن دعای اول قرآن در «ترنج» و یا مذهب مجدول دندان موشی از دیگر سلايق و خلاقیت هایی است که در نهایت ذوق این قرآن را آراسته است.

کتابخانه کاخ گلستان برای مراقبت از کتاب های خطی موجود و نیز قرآن ها و ادعیه های نفیس چه کرده است، اساساً چه نوع مراقبت هایی برای این کتاب ها وجود دارد؟

- کتاب های خطی از ویژگی های خاصی برخوردارند و برای همین نگهداری از این کتاب ها مراقبت و دقت شدیدی می طلبد، مثلاً دمای نگهداری این کتاب ها می بایست بین ۱۸ تا ۲۰ درجه سانتی گراد باشد یا در معرض گرد و خاک نباشند و همچنین از نور شدید و مستقیم آفتاب نیز دور نگهداشته شوند. البته چند سال یک بار هم می بایست این کتاب ها گندزدایی شوند و بدین صورت که کتاب ها به شکل باز شده برای چندین ساعت در یک محفظه و در معرض گازی مخصوص قرار می گیرند و به این ترتیب حشرات موزی چون موربانه ها یا سوسک کاغذ خوار که احتمال نفوذ به کتاب را دارند، از بین می روند. روش گندزدایی احتمال رشد هر گونه قارچ را نیز از بین می برد.

یکی از بهترین روش ها برای حفظ و نگهداری از کتاب خطی آن است که هر چند مدت یک بار آنها را در معرض هوا قرار بدهیم و کتاب تروق شود تا احتمالاً اگر صفحاتی به هم چسبیده اند از هم باز بشوند و هوا کاملاً لایلهای صفحات کتاب وارد شود. همچنین روش «سیر کوله» یعنی گردش هوا در

- چه ویژگی هایی، قرآن های موجود در کتابخانه کاخ گلستان را برجسته می کند؟

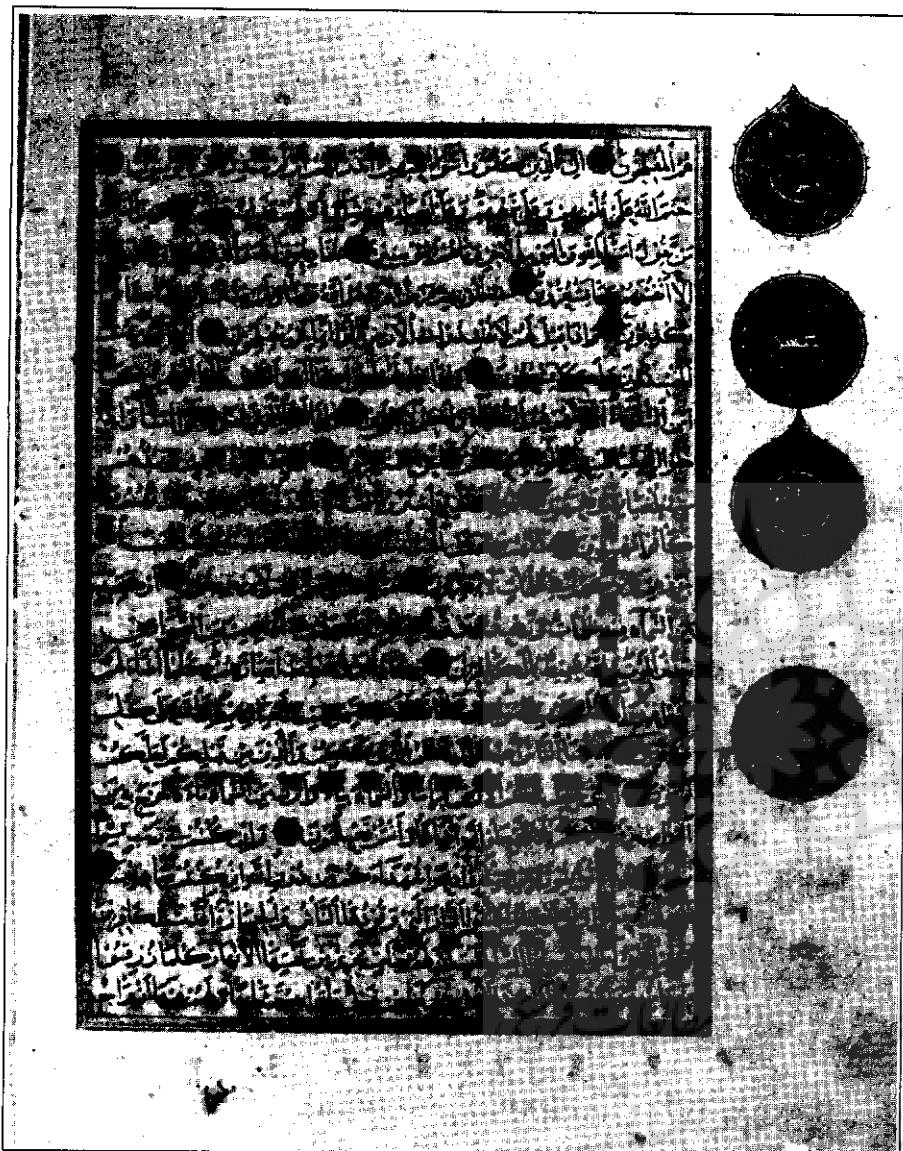
- در این کتابخانه حدود ۲۲۰ جلد قرآن و ادعیه بسیار نفیس وجود دارد که هم شامل قرآن های مفصل و پر ورق می باشد و هم اوراق و تک برگ هایی به خط کوفی و دیگر خط ها. از جمله ویژگی ای که می توان برای این قرآنها ذکر کرد، کاتبان آنهاست. این کاتبان از معتبرترین و شناخته شده ترین تحریرنویس ها در زمان خود بوده اند. اوراق به کار رفته اغلب از کاغذ های ترمه است که قدمت زیادی دارد و به نفیس بودن این مجموعه می افزاید. همچنین معروفترین جلدسازان هر دوره به کار جلد سازی برای این قرآن ها اشتغال داشته اند. جلد ها اغلب «جلد خان بالغ» است و کاغذها علاوه بر ترمه، کاغذ های نفیس چون دولت آبادی است و یا کتابت که قرآن بر روی پوست چون پوست آهو نوشته شده است.

این قرآن ها و ادعیه چه دوره تاریخی را شامل می شود؟

این مجموعه به طور کلی از سال ۶۴۷ یعنی قرن ۷ هجری قمری تا دوره قاجار را در بر می گیرد. برای مثال قرآنی به خط «یاقوت مستعصمی» که مربوط به زمان مستعصم بالله خلیفه عباسی است. زندیه، افشاریه، صفویه و قاجاریه از دیگر دوره هایی است که از هر کدام از این مقاطع تاریخی، قرآن های نفیسی به جای مانده است. اما بیشترین قرآن های به جای مانده به دوره صفوی بر می گردد که اغلب به خط «میرزا احمد نیریزی» است که معروفترینش «قرآن آریا مهری» نام دارد که نسخه خطی آن هنوز هم در بازار وجود دارد. البته گفته می شود همین استاد میرزا احمد نیریزی در طول عمرش ۳۰۰ قرآن و ادعیه را که اغلب خط نسخ بوده است، تحریر کرده است.

«علی اشرف» در دوره زندیه و «لطفعلی صورتگر شیرازی» نیز از جلدسازان مشهور دوره زندیه و قاجار بوده اند که بر روی این قرآن ها جلد ساخته اند.

گفته می شود یکی دیگر از ویژگی های قرآن های موجود در کتابخانه کاخ گلستان

محلی که کتاب‌های خطی و قدیمی نگه داشته می‌شود، روش مفیدی است. یکی دیگر از روش‌ها که معمولاً سالی یک دفعه انجام می‌شود سنجش و اندازه‌گیری PH کاغذ است. در این روش اگر کتابی دچار رطوبت شده باشد، رنگ کاغذ مخصوص آزمایش تغییر می‌کند.

میزان صدمه وارد شده به کتاب به این شکل اندازه‌گیری می‌شود که ابتدا یکی از برگ‌های کتاب را انتخاب می‌کنند و حاشیه آن را که هیچ خط و تزئینی نداشته باشد و صرفاً سفید باشد، اندکی نمناک می‌کنند سپس کاغذ PH را لای همان صفحه کتاب قرار می‌دهند و آن را می‌بندند. پس از لحظاتی که کتاب را باز می‌کنند به کاغذ PH توجه می‌کنند و بر حسب یک جدول ثابت استاندارد PH کاغذ اندازه‌گیری می‌شود. PH یک کتاب خطی قدیمی می‌بایست ۷ باشد، در غیر اینصورت به مفهوم آسیب‌پذیر شدن آن کتاب است.

آیا این قرآن‌ها در معرض دید هم قرار می‌گیرند؟

- بله، این قرآن‌ها چندین بار در طول سال به مراکز استان و شهرستان‌های زیادی برای نمایش در نمایشگاه‌های قرآن برده می‌شود.

هیچ مراقبت ویژه‌ای هم در طول زمان خروج این کتاب‌ها از کتابخانه و برگشت مجدد آنها صورت می‌گیرد؟

بله حتماً، نظارت مستقیم بر این امر با توجه به قیمتی بودن این کتاب‌ها و جنبه تاریخی و میراثی آن به شدت اعمال می‌شود و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تحت پوشش واحد امور نمایشگاه‌ها به این امر نظارت مستقیم دارد.

برای مثال هر گاه قرار است در شهری نمایشگاه قرآن برپا شود و احتیاج به نمایش این قرآن‌ها نیز باشد، واحد امور نمایشگاه‌ها یک «جمع دار» یا «امین اموال» را طی نامه‌ای رسمی معرفی می‌کند و سپس قرآن‌های مورد نظر طی تشریفات قانونی برای مدت معینی در اختیار جمع دار قرار می‌گیرد و سپس توسط همان شخص هم بر گردانده می‌شود.

گفته می‌شود دلیل خوب ماندن بعضی از قرآن‌های موجود در این کتابخانه کاغذ خاص بعضی از قرآن‌هاست؟

بله، برایتان توضیح دادم که برخی روی پوست و برخی دیگر در کاغذهایی چون ترمه نوشته شده است که هم گرانبه‌است و هم به طول عمر کتاب می‌افزاید.

اما یکی دیگر از دلایل خوب ماندن این کتاب‌ها، که فکر می‌کنم پرسش شما در این مورد بود، استفاده از کاغذهایی است که به روش «آهار مهره» ساخته شده‌اند.

در آن زمان که ساخت کاغذ به روش دستی انجام می‌گرفته است، کاغذها دارای بافت درشتی بودند و به دلیل کاهی بودن به محض نوشتن بر روی آن به وسیله قلم خود نویس، جوهر به سرعت در تمام کاغذ پخش می‌شده است.

برای جلوگیری از این امر و آسان ساختن کتابت و تحریر برای کاتبان، کاغذ سازان، کاغذها را برگ به برگ آهار مهره می‌کرده‌اند، به این ترتیب که بر روی سنگی بزرگ که چند برابر اندازه آن کاغذ باشد، کاغذ مورد نظر را قرار می‌داده‌اند و روی کاغذ پودر نشاسته می‌پاشیده‌اند و سپس با یک تکه سنگ شفاف و صیقل یافته چون عقیق یا سنگ‌های شفاف دیگر آرام آرام به روی کاغذ حرکت می‌دادند تا نشاسته خوب به خورد کاغذ رود. این روش از جمله روش‌های مرسوم در قدیم بوده است و موجب می‌شده کاغذ دارای یک لایه محافظت کننده بشود و پرزهای درشت و خلل و فرج کاغذ در این لایه

محافظتی از بین برود.

خانم «بدری آتابای» چه کسی بود و چگونه به جمع‌آوری فهرست برای کتاب‌های این کتابخانه پرداخت؟

او بانویی فاضله و همسر ابوالفتح آتابای معاون وزیر دربار در زمان گذشته بود. آتابای توانست با نفوذی که در دربار داشت ریاست کتابخانه موزه کاخ گلستان را به همسرش که زنی تحصیلکرده و علاقمند به پژوهش و فرهنگ بود بسپارد.

بدری آتابای طی مدتی نزدیک به ۷ سال یعنی از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷ همراه با یک گروه تحقیق ۶ تا ۸ نفره از جمله عبدالله انوار، احمد نویدی و تقوی که از جمله کارشناسان درجه یک کتب خطی و قدیمی در ایران بودند به کار فهرست نگاری مجموعه کتب کتابخانه همت گمارد و از نظر خیره‌ترین کارشناسان فن نیز در شناسایی قدمت و ارزش کتاب‌ها بهره برد. تا پیش از این کار هیچ ترتیبی برای استفاده از این کتاب‌ها حتی دسته‌بندی موضوعی نیز وجود نداشت و کتاب‌ها صرفاً کنار هم قرار گرفته بودند.

اما پس از بدست گرفتن ریاست این کتابخانه توسط بانو آتابای او به

اعتصامی - دکتر مهدی بیانی، دکتر بدیع‌الزمان فروزان‌فر و بدری آتابای در سالهای اخیر، اینان به ترتیب از دوره قاجاریه تا حوزه معاصر ریاست این مکان را بعهده داشته‌اند.

در حال حاضر این کتابخانه دارای چند جلد کتاب است، آیا تمام کتاب‌های این کتابخانه از ابتدا تا کنون حفظ شده است؟

در حال حاضر کتابخانه موزه کاخ گلستان دارای ۴ هزار جلد کتاب شامل تک برگ، مرقع و کتاب می‌باشد و کتاب‌های خطی آن از چنان ارزشی برخوردار است که تاکنون کارشناسان نتوانسته‌اند برای آن قیمتی تعیین کنند. البته در سال ۱۳۱۳، حدود ۱۲ هزار جلد کتاب خطی و چاپی از این کتابخانه به کتابخانه معارف (کتابخانه ملی فعلی) برده شد.

آیا فهرست نگاری موضوعی خانم آتابای در بازار کتاب وجود دارد یا اصلاً هیچگاه تجدید چاپ نشده است.

- ببینید این مجموعه فهرست در همان سال‌های فعالیت خانم آتابای در این کتابخانه در چاپخانه زیبا واقع در خیابان فردوسی بالاتر از میدان امام خمینی، کوی خواندنی‌ها چاپ شد. این را هم بگویم که چاپخانه زیبا از قدیمی‌ترین چاپخانه‌ها محسوب می‌شود. از این مجموعه فهرست در بازار، نسخه‌های خیلی کمی وجود دارد که ممکن است در دست کلکسیونرهای کتاب پیدا شود، یا شاید مثلاً انتشارات یساولی ممکن است چند نسخه‌ای از این کتاب‌ها را داشته باشد.

چرا این فهرست‌ها هیچوقت تجدید چاپ نشد؟

در اثر گذشت زمان دیگر اثری از فیلم وزینک این کتاب نیست. همچنین طی مطالعاتی که در حال حاضر بر این فهرست صورت گرفته، برخی کارشناسان معتقدند گروه تحقیق درباره برخی کتاب‌های خطی دچار اشتباهات فاحش شده است.

مثلاً چی؟

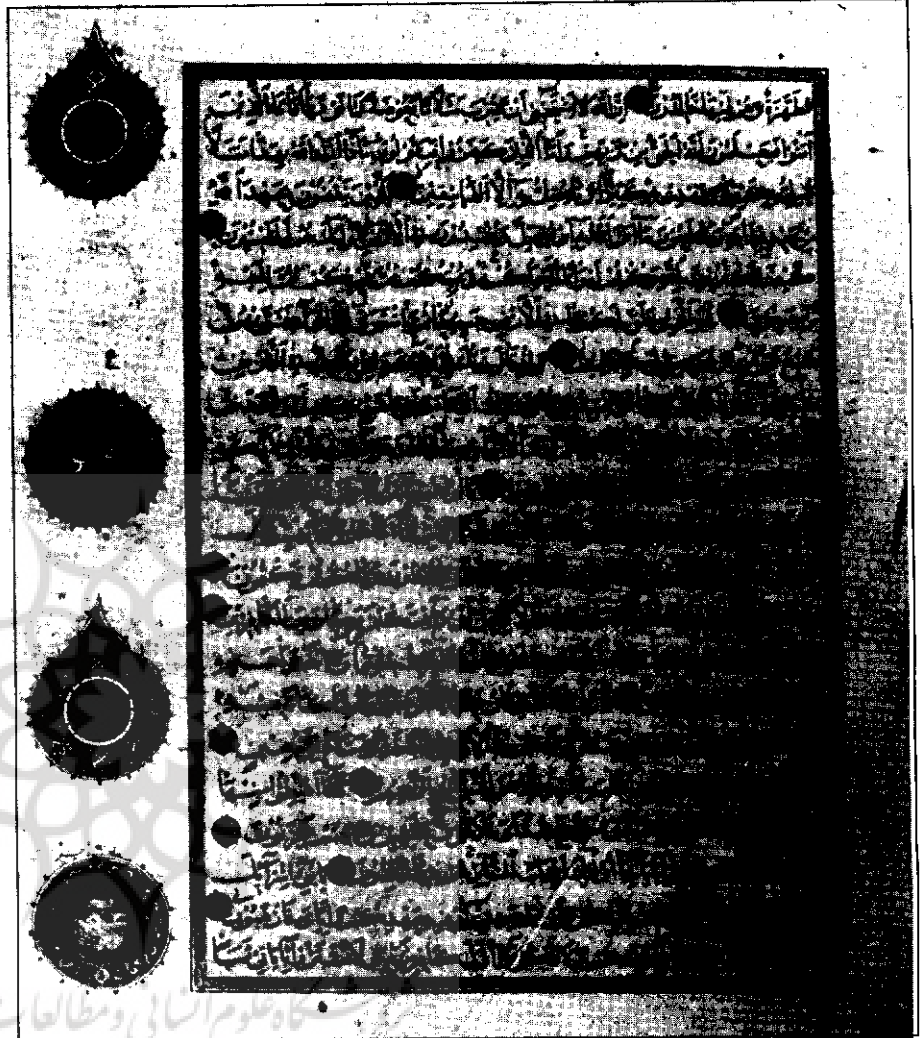
مثلاً قطع کتاب یا خط که مثلاً کارشناسان گروه تحقیق «نسخ» نوشته‌اند، حال آنکه «ثلث» بوده است. برای همین در نظر است که اول این اشتباهات رفع شود سپس تجدید چاپ شود. البته برخی عقیده دارند اغلب این اشتباهات، اشتباه‌های چاپی محسوب می‌شود، و به چاپخانه بر می‌گردد.

آیا امکان بازدید عمومی از این کتابخانه وجود دارد؟

خیر. چرا که این کتابخانه کاملاً تخصصی است و تنها مناسب پژوهشگران و محققین و دانشجویان است، که تنها نیز با در دست داشتن معرفی نامه می‌توانند از این کتاب‌ها در همین محل بازدید کنند و از صفحات مورد نظر به وسیله میکروفیلم‌هایی که تهیه کرده‌ایم و در دستگاه «ریدر» قابل استفاده است از بخش دلخواهشان پرینت بگیرند.

حالا پس از این همه سال حضور در این مکان، چه احساسی نسبت به این کتابخانه دارید؟

شاید آنقدر که اینجا خانه من است، هیچ جای دیگر خانه‌ام نباشد و نتواند جای اینجا را برابرم بر کند. مثل کودکی است که در این ۲۲ سال آرام آرام پا گرفته، جوانه زده و رشد کرده و حالا بالغ و جوان کنارم ایستاده و نگاهم می‌کند، انگار بچه‌ای بخواید از زحمات پدرش تشکر کند و مثلاً خم شود دست او را ببوسد. به اینجا علاقه دارم. عشقی چنان عمیق که ۲۲ سال تمام است که پای بندم کرده است. تمام در و دیوارها و کتاب‌های اینجا مرا می‌شناسند. با بوی من آشنا هستند و حتی زبری و نرمی انگشت‌های مرا هم حس می‌کنند.

سرعت یک گروه تحقیق کرد آورد و و در فعالیتی جدی و شبانه‌روزی به فهرست کردن تمامی کتب این کتابخانه موفق شد.

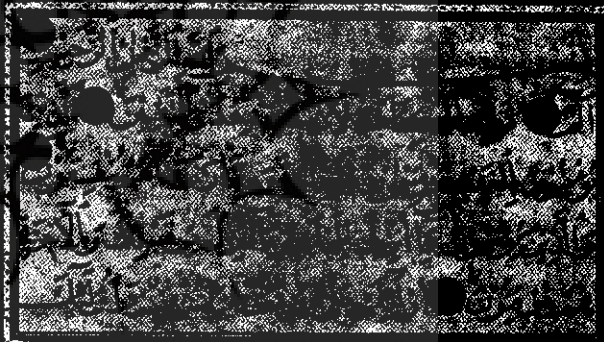
این فهرست‌ها بر حسب موضوع به ۷ دسته تقسیم بندی می‌شود. کتاب‌های ادبی عرفانی، سفرنامه، سیاحت نامه و تاریخ، کتب دینی، مرقعات، قرآن‌ها، دیوان‌ها در دو جلد ۱ و ۲ و آلبوم خانه. برای مثال آلبوم خانه مجموعه عکس‌های به جای مانده از دوره قاجار است که توسط عکاسان معروف آن زمان یا خود ناصرالدین شاه گرفته شده است. همچنین این آلبوم‌ها شامل تصاویری است از منازل و نقاشی‌های مربوط به کشورهای اروپایی که در سفر ناصرالدین شاه به فرنگ گرفته شده است.

البته در این کتابخانه فهرست دیگری هم وجود دارد یا عنوان «فهرست ناتمام مرحوم بیانی» که ایشان بنا بر سلیقه و تشخیص خود تعدادی از کتاب‌های این کتابخانه را با توجه به میزان اهمیت آنها و معیارهای خود، فهرست بندی کرده است که به دلیل فوت ایشان این فهرست هیچوقت کامل نشد.

اگر اشتباه نکنم دکتر مهدی بیانی یکی از رؤسای قبلی این کتابخانه محسوب می‌شوند، خوب است اگر حضور ذهن دارید، بفرمایید تا کنون چه کسانی ریاست این کتابخانه را به عهده داشته‌اند؟

لسان الدوله، موسی مرآت الممالکه یوسف اعتصام الملک - پدر پروین

سورة البقرة

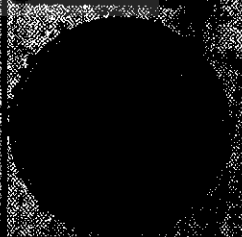
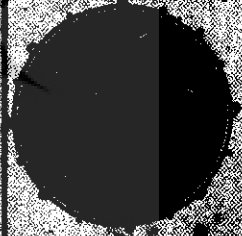
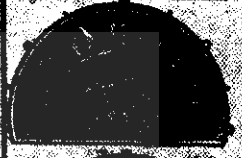

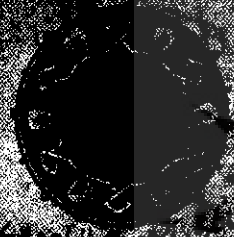
وعد واما سورة البقرة

عدد نزلها	عدد سورها	عدد آياتها	عدد الحروف
٢٨	١٠٠	٢١٢	٤٨

سورة الطور

وَالطُّورِ • وَكَانَ نُزُلُهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ • وَالطُّورُ جَبَلٌ فِي مِصْرَافِ مَدْيَنَ • وَكَانَ فِيهَا كَلِمَاتٌ كَلِمَاتُ الْقَدْرِ • وَالطُّورُ جَبَلٌ فِي مِصْرَافِ مَدْيَنَ • وَكَانَ فِيهَا كَلِمَاتٌ كَلِمَاتُ الْقَدْرِ • وَالطُّورُ جَبَلٌ فِي مِصْرَافِ مَدْيَنَ • وَكَانَ فِيهَا كَلِمَاتٌ كَلِمَاتُ الْقَدْرِ •

Handwritten text in Arabic script, possibly a title or a note related to the stamps.

Main body of handwritten text in Arabic script, organized into several horizontal lines. The text is dense and appears to be a formal document or a collection of notes.

پرویشکا و علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی